

**Magdalena Rostworowska: “It was just a normal job
– we did field research, studies, trips; we prepared
exhibitions and museum collections.”
The beginning and development of ethnology
and ethnographical museology in postwar Wrocław**

scientific edition: Anna Kurpiel

[University of Wrocław]

 <https://orcid.org/0000-0001-8919-4347>

DOI: 10.26774/wrhm.374

Submitted on: 18 May 2023

Accepted on: 27 July 2023

Published on: 3 November 2023

The work is original and has not been published anywhere before.

Abstract

The paper presents a biographical interview with Dr. Magdalena Rostworowska, an ethnographer and museologist, focusing on her professional experience. Her narrative gives us a valuable insight into the development of the ethnological community in Wrocław with its main institutions: the Polish Ethnographic Atlas, the Polish Ethnological Society and the Ethnographical Museum, as well as the substantive dilemmas and choices of Polish ethnographers who began their research in post-war Lower Silesia.

Keywords

Polish ethnography, Polish Ethnographical Society, Polish Ethnographic Atlas, Ethnological Museum in Wrocław, herstory of knowledge, oral history

Introduction

The biographical interview with Dr. Magdalena Rostworowska, an ethnographer, museum curator, and longtime head of the Ethnographic Museum in Wrocław (part of the National, previously Silesian, Museum), contains, for obvious reasons, only fragments of her life. It is focused mainly on her professional life, as Magdalena Rostworowska could be called a pioneer of Lower Silesian postwar ethnology and ethnography. The themes discussed in the account can be examined and analysed within several problem areas or at various levels. One such area is the professional herstory of women, a topic that has gained attention in recent years in academia, journalism, and popular science publications.¹

As I write this text, the temporary exhibition *Ethnographers, Anthropologists, Professors* is on display at the Warsaw Ethnographic Museum, dedicated to women who professionally engaged with ethnology and anthropology in the 20th century (both before and after the Second World War). According to the museum's website, the exhibition "draws attention to the significant role that women played in shaping ethnology as a scientific discipline in Poland."² Ewa Klekot, one of the exhibition's curators, emphasizes that her research revealed a distinct style of practicing science by women, characterized by greater networking and a focus on relationships.³ Tracing the biographies of the exhibition's subjects revealed various, often serendipitous, paths that led women to ethnology and anthropology. Magdalena Rostworowska also encountered ethnographic studies by chance.

Questions about women in ethnology, ethnography, and anthropology – their experience, individual fates, and style of practicing science, are situated within the broader perspective of the formation of ethnology as a scientific discipline in Poland. In the context of Magdalena Rostworowska's biographical narrative, this primarily pertains to post-war ethnography, but not only. Dr. Rostworowska's

1 See among others: M. Madejska, *Aleja włókniaerek*, Wołowiec 2019; A. Urbanik-Kopeć, *Chodzić i uśmiechać się wolno każdemu: praca seksualna w XIX wieku na ziemiach polskich*, Warszawa 2021; D. Kałwa, *Herstoria mówiona w Polsce. Kilka uwag o feministycznych projektach oral history*, 'Wrocławski Rocznik Historii Mówionej,' vol. 11, 2021, pp. 8–21; J. Kuciel-Frydryszak, *Służące do wszystkiego*, Warszawa 2018.

2 See <https://ethnomuseum.pl/wystawy/etnografki-antropolożki-profesorki/> (accessed: 30.04.2023).

3 *Godzina Szumu #76 Ewa Klekot*, <https://magazynszum.pl/podcast/godzina-szumu-76-ewa-klekot/> (accessed: 30.04.2023). The subject of women's ethnological and sociological writing analyzed through the prism of their biographies, their role and position in the history of Polish science is taken up by Grażyna Kubica-Heller and Katarzyna Majbroda in a book *Obserwatorki z wyobraźnią. Etnograficzne i socjologiczne pisanstwo kobiet* (Observers with imagination. Women's ethnographic and sociological writing), Wrocław 2014.

lecturers and mentors were famous Polish pre-war researchers, including Eugeniusz Frankowski⁴, Maria Frankowska⁵, Józef Gajek⁶, Adolf Nasz⁷, and Jan Czekanowski.⁸

Ethnographic initiatives of the late 1940s and 1950s were connected to pre-war ideas. This was the case with the large-scale project in which Rostworowska began working after completing her studies. The Polish Ethnographic Atlas (*Polski Atlas Etnograficzny*, PAE) aimed to study and map various forms of folk culture. It was inspired by the *Atlas of Folk Culture in Poland (Atlas kultury ludowej w Polsce)* developed under the direction of Kazimierz Moszyński⁹ in cooperation with two ethnographers – Jadwiga Klimaszewska and Maria Bytnarówna – between

- 4 Eugeniusz Frankowski (1884–1962) – ethnologist and anthropologist, Iberianist and Basque scholar; 1921–1939 director of Ethnographic Museum in Warsaw; from 1926 professor at the University of Poznań; conducted anthropological research of Polish highlanders and population of Polesie; the author of numerous works on the ethnography of the Iberian Peninsula and the Basque Country, the theory of magic, folk art, and material culture. See K. Armonow, W. Armonow, *Eugeniusz Frankowski*, in E. Fryś-Pietraszkowa, A. Kowalska-Lewicka, A. Spiss (eds.), *Etnografowie i ludoznawcy polscy: sylwetki, szkice biograficzne*, vol. 1, Kraków 2002, pp. 98–103.
- 5 Maria Frankowska (1906–1996) – ethnologist and Americanist, professor, worked at the University of Poznań and the Polish Academy of Science, see M. Parandowska, *Maria Frankowska*, in *Etnografowie i ludoznawcy...*, pp. 92–97.
- 6 Józef Gajek (1907–1987) – ethnographer, 1938–1939 director of the Institute of Southeastern Territories in Lviv; professor: 1947–1948 at the Catholic University of Lublin, 1947–1951 at the University of Lublin, 1951–1953 at the University of Poznań, 1953–1958 at the University of Wrocław; conducted research focused on regional differences and ethnographic cartography; since 1953 editor-in-chief of the Polish Ethnographic Atlas, see Z. Kłodnicki, A. Kowalska-Lewicka, *Józef Gajek*, in *Etnografowie i ludoznawcy...*, pp. 106–110.
- 7 Adolf Nasz (1916–1973) – ethnographer and archaeologist, associate professor at the University of Wrocław, in 1960 head of the Department of Polish Ethnography, researcher of folk culture traditions in Opole Silesia, see H. Wesołowska, *Adolf Nasz*, in *Etnografowie i ludoznawcy...*, pp. 215–217.
- 8 Jan Czekanowski (1882–1965) – one of the most outstanding pre-war Polish anthropologists and ethnologists, creator of the so-called Lviv school of anthropology of world renown, assistant at the Royal Ethnological Museum in Berlin in the Africa and Oceania department, researcher of Central Africa, from 1911 head of the Department of Anthropology at the University of Lviv, in the years 1934–1941 rector of the Jan Kazimierz University in Lviv, after the Second World War he headed the Department of Anthropology at the University of Adam Mickiewicz in Poznań. The scientific library held by the Polish Ethnographical Society was named after him, see J. Bar, A. Czekanowska, *Jan Czekanowski*, in *Etnografowie i ludoznawcy...*, p. 52–56.
- 9 Kazimierz Moszyński (1887–1959) – professor, one of the most prominent Polish ethnographer, ethnologist, Slavist; his research focused on the origin of the Slavs; head of the Department of Slavic Ethnology of the Anthropological Institute in the Warsaw Scientific Society; the Department of Slavic Ethnography at the Slavic Study of the Jagiellonian University, the Department of Ethnology and Ethnography at the Stefan Batory University in Vilnius. From 1945 head of the Department of Slavic Ethnography of the Jagiellonian University, the author of the monumental work *Kultura ludowa Słowian (Folk Culture of the Slavs)*, see J. Klimaszewska, *Kazimierz Moszyński*, in *Etnografowie i ludoznawcy...*, pp. 209–214.

1934 and 1936.¹⁰ After the war, PAE was one of the primary initiatives of the Polish Ethnological Society (pol. *Polskie Towarzystwo Ludoznawcze*, PTL), which was founded in 1895 in Lviv and, as a result of the post-war border changes, together with its library relocated to Lublin, then to Poznań between 1952 and 1954, and later on settled in Wrocław. Finally, the Cieszyn Department of Ethnology and Education Science (now known as the Faculty of Art and Education Science) emerged as a subsequent institutional base for the Polish Ethnographic Atlas. Spearheaded by Zygmunt Kłodnicki and later succeeded by Agnieszka Pieńczak and Anna Drożdż, the department revived the erstwhile publishing activity of the Atlas that had been halted due to fiscal and staffing constraints. This renewed engagement manifested in the successive volumes of the *Commentaries to the Polish Ethnographic Atlas*, which serves as a comprehensive record of the evolution of traditional Polish rural culture throughout the latter half of the 20th century. Moreover, the faculty has spearheaded a near-decade-long initiative to digitize the Atlas's collections, ensuring the preservation and accessibility of this important cultural resource.¹¹

The idea of representing elements of culture in the form of an atlas is referred to as the ethnogeographic or geographic method. Its origin is often attributed to the theory of cultural waves proposed in 1875 by linguist Johannes Schmidt, which assumed “the radial spread of linguistic products around the world, similar to the waves created by throwing a stone into the water”.¹² In 1881, another German researcher, Georg Wenker, published the first volume of a linguistic atlas based on questionnaires sent out.¹³

Atlases presenting cultural artefacts spatially (synchronously or diachronically) emerged in the 20th century throughout Europe, including Austria, Yugoslavia, and Germany.¹⁴ Within the framework of PAE under the direction of Józef Gajek, a trial issue and issues I–VI (1964–1981) were published, addressing topics such as agriculture, animal husbandry, construction, folk food, transportation,

10 K. Moszyński, *Atlas kultury ludowej w Polsce*, vol. 1, Kraków 1934; K. Moszyński, J. Klimaszewska, M. Bytnarówna, *Atlas kultury ludowej w Polsce*, vol. 2, Kraków 1935; K. Moszyński, J. Klimaszewska, *Atlas kultury ludowej w Polsce*, vol. 3, Kraków 1936. A broader discussion of the specificity of the *Atlas of Folk Culture in Poland* see A. Pieńczak, *Obrzędowość narodzinowa na Górnym Śląsku (izolacja położnicy)*. *Polski atlas etnograficzny i Atlas der deutschen Volkskunde w perspektywie porównawczej*, Katowice 2016, pp. 25–27.

11 See more: A. Pieńczak, *Specyfika materiałów źródłowych Polskiego atlasu etnograficznego*, in H. Rusek, A. Pieńczak (eds.), *Etnologiczne i antropologiczne obrazy świata – konteksty i interpretacje. Prace ofiarowane Profesorowi Zygmuntowi Kłodnickiemu w 70. rocznicę urodzin*, Katowice 2011, p. 42; eadem, *Obrzędowość narodzinowa na Górnym Śląsku...*, pp. 114–120; Z. Kłodnicki, A. Pieńczak, J. Koźmińska, *Polski atlas etnograficzny. Historia, osiągnięcia, perspektywy badawcze*, Katowice 2017, pp. 23–29, 99–142.

12 A. Pieńczak, *Metoda etnogeograficzna w badaniach atlasowych ośrodka wrocławskiego i cieszyńskiego – kontynuacja i zmiana*, *‘Zeszyty Wiejskie,’* vol. 16, 2011, p. 155.

13 *Ibidem*.

14 About ethnographic atlases see among others: J. Bohdanowicz, W. Sokołówna, *Etnograficzne prace atlasowe w Europie*, *‘Etnografia Polska,’* vol. 24, 1990, pp. 139–158.

and communication forms. Issues VII–IX were prepared for print but ultimately not published. Crucial to the development of atlas-related work was the initiation in 1993 of the publication series *Commentaries to the Polish Ethnographic Atlas*, intended to serve as a significant supplement to the emerging maps; these works are still ongoing in Cieszyn.¹⁵

Through the biographical narrative of Magdalena Rostworowska, considerations about the development of anthropological and ethnographic thought, as well as their institutionalisation, gain an additional regional dimension. This, of course, concerns the Lower Silesia region, along with its ‘difficult’ heritage resulting from post-war border changes and the associated massive population exchange.¹⁶ Anthropologists and ethnographers who arrived in Lower Silesia, as well as representatives of other sciences, faced the dilemma of which folk culture to study. Should they, in accordance with post-war directives, focus on ‘traces of Polishness,’ searching for cultural relics attesting to the Slavic nature of these territories?¹⁷ Or should they turn to groups that arrived after the war, documenting their diverse traditions and the cultural heritage they brought with them?

Rostworowska took an active part in providing an ethnographic answer to this dilemma, advocating for the study of the imported culture. In 1965, she organised the exhibition *Kultura wsi dolnośląskiej 1945–1965* (Culture of the Lower Silesian Village 1945–1965) at the Ethnographic Museum (then a branch of the Silesian Museum). This extensive and extremely important exhibition aimed to summarise the twenty years of ethnographers’ presence in Polish Lower Silesia. Rostworowska’s arranged rooms featured artefacts brought by individual settler groups along with descriptions of post-war migrations. In this context, it was a pioneering exhibition. Previous exhibitions, such as *Polska sztuka ludowa* (Polish Folk Art, 1948 and 1952–1953), *Dawna śląska sztuka ludowa* (Old Silesian Folk Art, 1949), and *Kultura wsi*

15 A. Pieńczak, *Obrzędowość narodzinowa...*, pp. 116–119.

16 Lower Silesia (with its capital city of Wrocław) is one of the regions that changed its state and national belonging after the Second World War from German to Polish due to the Allied Leaders Treaties. The border change caused a massive migration from and to the region. New settlers included Poles from Central and Eastern Poland, Polish migrants from France, Belgium, Yugoslavia, and Romania, but also Ukrainians, Lemkos, Jews, Tatars, Greek and Macedonians. In the official communist propaganda, the new territories incorporated into Poland were called ‘Recovered Territories’ due to the fact that they belong to Polish dukes in the Middle Ages, see among others: N. Davies, R. Moorhouse, *Microcosm: portrait of a Central European city*, London 2003; A. Demshuk, *Reinscribing Schlesien as Śląsk: Memory and Mythology in a Postwar German-Polish Borderland*, ‘History and Memory’, vol. 24, no. 1, 2012, pp. 39–86; B. Halicka, *The Polish wild west: forced migration and cultural appropriation in the Polish-German borderlands, 1945–1948*, New York 2020; W. Wrzesiński, M. Goliński (eds.), *Dolny Śląsk: monografia historyczna*, Wrocław 2006.

17 Documentation of the ‘traces of Polishness’ was one of the most important political directive in post-war Wrocław and Lower Silesia, see among others: G. Thum, *Uprooted: how Breslau became Wrocław during the century of expulsions*, Oxford 2011.

dolnośląskiej (Culture of the Lower Silesian Village, 1953), constituted an ideologically and politically grounded response to the search for the ‘Polishness of Silesia.’

The direction of research in Lower Silesia chosen by Magdalena Rostworowska and others involved in the ethnographic museum at that time, including Leszek Itman,¹⁸ Ewa Jęczalik,¹⁹ and Maria Gołubkow,²⁰ did not lose its relevance. As the museum director, Elżbieta Berendt, notes:

From the museum’s point of view, it was interesting to observe which parts of the remaining material manifestations of Lower Silesian culture were assimilated and which were rejected, as well as to diagnose the reasons for acceptance or negation. [...] In this way, a scientific, museum-based description of the formation of a new community on the foundations of the material culture of the population living in Lower Silesia before the Second World War was created.²¹

Interestingly, Rostworowska fits herself into the diverse ethnoscape²² of post-war Lower Silesia. She emphasizes the cultural exchange between ethnographers arriving in Wrocław, each of whom came from a different part of pre-war Poland.

* * *

Who is Magdalena Rostworowska? Born in Poznań in a bourgeois family, she was deported with her family during the Second World War to the General Government, where she spent the war in the countryside. After returning to Poznań, she completed her primary, middle, and high school education and began studying material culture history at Adam Mickiewicz University. After the first two years common to all students, Rostworowska chose ethnography instead of archaeology, as she initially assumed.

Upon graduating, Magdalena Rostworowska received a job offer at the Polish Ethnographic Atlas and moved to Wrocław. Her fate is intertwined with the important initiatives of Polish ethnography already mentioned: the Polish Ethnological Society

18 Leszek Itman (1924–2016) – ethnographer, the organizer of the Ethnographical Department of the National Museum in Wrocław where he was employed from 1952, in 1970–1983 director of the National Museum in Wrocław, see: *Historia 1945–2004*, in E. Berendt (ed.), *Etnograficzne didaskalia. Muzeum Etnograficzne we Wrocławiu i kultura dolnośląska*, Wrocław 2019, p. 25.

19 Ewa Jęczalik – ethnographer, the second employee at the Ethnographical Department as assistant of Leszek Itman (from 1955). Her interest focused on non-professional folk art, she initiated its official collection in 1968; *Ibidem*.

20 Maria Macewicz-Gołubkow (1931–2021) – ethnographer, researcher of folklore and rituals in Lower Silesia, employee of the Ethnographic Museum since 1958, its manager in 1984–1986 and 1988–1991, *Ibidem*.

21 *Ibidem*, p. 19.

22 I am using the term introduced by A. Appadurai, *Modernity at large: cultural dimensions of globalization*, Minneapolis 2010.

(PTL), of which Rostworowska was a long-time member and, from 1992, the general secretary, and the Polish Ethnographic Atlas. When Magdalena Rostworowska was studying ethnography, their headquarters were in Poznań (1952–1953). However, in 1953, as a result of the dispute between Prof. Eugeniusz Frankowski, head of the Institute of Material Culture History University of Poznań, and Prof. Józef Gajek, president of PTL and editor-in-chief of PAE, both initiatives were moved to Wrocław. It was there that Prof. Gajek offered a job to the young ethnography graduate.

It is worth noting the demand for ethnographers in Wrocław at that time. In addition to full-time work at PAE, they could also find employment at the Polish Ethnological Society, the Ethnographic Museum, and, of course, at the university. All institutions closely collaborated with each other, at some point even sharing the same space at Szewska Street 36.

Rostworowska describes her work at the Atlas primarily as professional work. Together with other PAE employees, she collected and processed materials according to the questionnaires prepared by among others Prof. Gajek or Zofia Staszczak.²³ The work was divided into two stages. The first stage involved field research in selected villages – several months a year. Travel and accommodation conditions were very basic. Rostworowska talks about being accommodated at local people's houses and even sharing a bed with their daughter. She would walk from the nearest station. To encourage themselves and ensure safety, young ethnographers travelled for research in pairs.

The second stage involved processing the issues according to the prepared questionnaire questions and consulting them with Prof. Gajek. The PTL office together with its library, as well as the PAE, were located at that time at Nankiera Square in Wrocław. In later years, they moved to Szewska Street, then to Szczytnicka Street, and currently are located in the University Library building at Joliot-Curie 12. In 1998, the Atlas editorial office was moved to Cieszyn²⁴ by Prof. Zygmunt Kłodnicki, the then-president of the PTL Main Board.

In PAE, first friendships and acquaintances were formed, and the community of Wrocław ethnology took shape. Ethnographers were not only connected by work but also, for some time, by living together in an apartment arranged by Prof. Gajek. The conditions in the apartment were so terrible that it was affectionately called a *kołchoz* (from Russian: a collective farm).

23 Zofia Staszczak (1928–2011) – ethnologist, dr. hab., she worked in PAE, at the University of Wrocław and from 1974 at the University of Poznań. Co-author and the chief editor of Z. Staszczak (ed.), *Słownik etnologiczny: terminy ogólne* (Ethnological Dictionary), Warszawa–Poznań 1987), see I. Kabat, Zofia Staszczak, in A. Spiss, J. Święch (eds), *Etnografowie i ludoznawcy polscy: sylwetki, szkice biograficzne*, vol. 4, Wrocław 2014, pp. 231–234.

24 Currently, PAE is a part of the Faculty of Art and Educational Science at the University of Silesia in Katowice, based in Cieszyn, see: www.archiwumpae.us.edu.pl (accessed: 30.04.2023).

The difficulty of constant fieldwork prompted Magdalena Rostworowska to change her place of employment. In 1959, encouraged by her colleague, Maria Gołubkow, she moved to the Ethnographic Museum – at the time a department, later a branch of the Silesian Museum (since 1970 the National Museum). Its director was Leszek Itman, and the first four-person team, which only expanded in the mid-1970s, also included Ewa Jęczalik. All the mentioned people held managerial positions in the Ethnographical Museum, Magdalena Rostworowska from 1969 to 1974, from 1986 to 1988 and from 1991 to 1994.²⁵

Ethnographers employed in the museum in the initial years were primarily focused on acquiring collections. Hence the need for intensive field research in Lower Silesia, which Magdalena Rostworowska talks about. Later on, the museum staff's attention was directed to individual villages. Rostworowska conducted research, among others, with Maria Gołubkow in the village of Wrzosey (Lwówek county) and on the Highlanders from Czadca, from which she defended her doctoral dissertation *Re-emigrants from Romanian Bukovina to Lower Silesia – an analysis of adaptation and cultural integration processes in the years 1946–1973*, written under the supervision of Prof. Józef Burszta at the Adam Mickiewicz University in Poznań.²⁶

In 2006, having already retired in 1994, Magdalena Rostworowska was awarded the Honorary Badge *Meritorious for Polish Culture*.

* * *

I conducted the biographical interview with Magdalena Rostworowska together with Marta Derejczyk, an employee of the Ethnographic Museum. Marta was my gatekeeper in contact with Dr. Rostworowska. It was not their first meeting – Marta Derejczyk had previously interviewed Magdalena Rostworowska together with Maria Gołubkow.²⁷ The shared experience of working in the museum brought Marta and the Dr. Rostworowska closer together, and belonging to the Polish Ethnological Society brought us all closer to each other.

For Magdalena Rostworowska, who herself had conducted interviews for years, the position of interviewee was initially uncomfortable, and the very idea of a biographical interview was unknown to her. However, the challenge of undertaking

25 E. Berendt, *op. cit.*, p. 25.

26 Partial results published in: *Z badań nad kulturą reemigrantów polskich z Rumunii na Dolnym Śląsku*, 'Zeszyty Etnograficzne,' vol. 1, Wrocław 1963, pp.104–126; *Współczesne pasterstwo na Dolnym Śląsku u reemigrantów z Bukowiny rumuńskiej*, 'Roczniki Etnografii Śląskiej,' vol. 4, 1972, pp. 147–157.

27 Fragments of the interview has been published in: M. Derejczyk, *Muzealnicy w terenie*, in E. Berendt (ed.), *Etnograficzne didaskalia. Muzeum Etnograficzne we Wrocławiu i kultura dolnośląska*, Wrocław 2019, pp. 108–113.

a narrative brought her opportunity to return to events from the past, to 'pictures from her memory,' as she described them several times.

The account of Magdalena Rostworowska²⁸

To pan Itman²⁹ zorganizował [Muzeum Etnograficzne]. I on ściągnął Marysię³⁰, Marysia mnie. I tak żeśmy byli od początku. Aha, jeszcze przed nami była pani Ewa Jęczalik. I te cztery osoby właściwie przez kilka lat stanowiły taki trzon, grupę – sami byliśmy. I tak śmiesznie, bo tak właściwie to był obraz tego, co i na Dolnym Śląsku. Pani Ewa Jęczalik ze Lwowa, pani Marysia Gołubkow z Wilna. Ja z Poznania. Pan Leszek Itman z Kalisza. No właściwie tak, jak we Wrocławiu – ze wszystkich stron. Także i myśmy się tu spotkali. Tak śmiesznie. Ja od pani Gołubkowej nauczyłam się robić paschę. Od Ewy Jęczalik nauczyłam się, co to są meszty. Wiecie, co to są meszty? To są takie buty, kłapcie, byle jakie kapciuchy po domu. Meszty. Takie płócienne, byle jakie buty. No i tak od każdego coś się brało. Takie to było spotkanie – rzeczywiście obraz, odbicie tego całego zestawu [nowych mieszkańców Dolnego Śląska]. [...]

[pauza]

- 28 Interview with Magdalena Rostworowska, 02.03.2023, Wrocław (recorded by A. Kurpiel and M. Derejczyk), researchers private archive. The following – transcribed and edited – relation by Magdalena Rostworowska is presented in a sequence consistent with spoken narration. Sections related to personal life or unrelated to the core focus of the professional herstory and the development of the ethnological community in post-war Wrocław have been omitted. To maintain anonymity, individuals mentioned in the text without reference have been intentionally anonymized. For clarity, the transcribed narration has undergone minor editing, including the removal of repetitions, fragmented words, and the addition of missing words in square brackets. Most of the questions have been retained, except for those intertwined with casual conversation, such as discussions about making coffee, serving cookies, or remarks about the weather. This was particularly true for the first question, which emerged during unrelated discussions unrelated to the primary theme of the biographical narration. The recorder was activated at the beginning of Magdalena Rostworowska's oral narration. When the narration was transcribed, M. Derejczyk and I revisited Magdalena Rostworowska. We read the text aloud to her and asked for clarification on certain parts, names, or places, and ultimately sought her permission to publish it. By decision of the editorial team, the content of the source was published in the original language of the interviewee, that is, in Polish. See the explanation in the publisher's note to this volume (editor's note).
- 29 Leszek Itman (1924–2016) – in 1952–1970 head and organizer of the Department of Ethnography of the State Museum in Wrocław, in 1970–1983 director of the National Museum in Wrocław, see E. Berendt, *Historia 1945–2004*, in E. Berendt (ed.), *Etnograficzne didaskalia. Muzeum Etnograficzne we Wrocławiu i kultura dolnośląska*, Wrocław 2019, p. 25.
- 30 Maria Macewicz-Gołubkow (1931–2021) – ethnographer, researcher of folklore and rituals in Lower Silesia, employee of the Ethnographic Museum since 1958, its manager in 1984–1986 and 1988–1991, *ibidem*.

Mi się wydaje, że [ta moja historia] to nic ciekawego. W ogóle jestem poznańska pyra, bo urodziłam się w Poznaniu. I w czasie wojny, zaraz na początku wojny w 1940 r., w lutym, byliśmy wysiedleni z Poznania do GG, czyli do Generalnego Gubernatorstwa. Do Mielca. Tam byliśmy przez kilka miesięcy. I potem ojciec się postarał o jakieś inne miejsce. Ojciec był administratorem, bo w ogóle był agronomem z wykształcenia. I parę kilometrów, tuż pod Tarnobrzegiem taka była nieduża wioska Wymysłów i tam myśmy się osiedlili. Tam był taki małeńki dworek, początkowo jeszcze tam administrator mieszkał. I potem myśmy przez cały czas na wsi mieszkali.

Ja w ogóle nie zaznałam właściwie trudności wojny. Bo dzieci na wsi – no to cóż – było gospodarstwo, były zwierzęta, były kury, karmiliśmy. Chodziliśmy nad rzeczkę, nad rzekę – bo to były łachy od Wisły – kąpać się. Także właściwie – sad duży, gdzie były owoce. Były śliwki. Pamiętam, że ze śliwek w takim dużym kotle robiło się powidła. Wielkim, prawie że, mówię, że wiosem się mieszało. Wielkim. Potem te powidła stały, znowu się je podgrzewało. To zapamiętałam. A dzieci – no bawiliśmy się. Zimą się jeździło na kuligi. Latem do nas przyjeżdżało bardzo dużo osób z rodziny, znajomych. Gdzieś z Radomia i z innych miejscowości, bo oni wszyscy – ci, co właśnie byli wysiedleni z Wielkopolski, jakimś kątem u znajomych, u rodziny mieszkali. Także na lato zawsze przyjeżdżali. Wiem, że taki kuzyn, niewiele starszy ode mnie, był zapalonym rolnikiem. Zresztą pomagał – jeździł na takiej kosiarce, grabiarce. Później studiował rolnictwo. No a my z siostrą bawiłyśmy się. Miałyśmy króliki, co tam jeszcze? Te śliwki. Tak że dzieci miały bardzo dobrze.

I do nas właśnie przyjeżdżali znajomi, rodzina, żeby sobie odpocząć, trochę odetchnąć, odjeść. A miałyśmy w domu nauczycielkę, pannę z Rawicza, którą rodzice wzięli do siebie – bo groziło jej wywiezienie na roboty do Niemiec, ale jak była zatrudniona, to już nie. Także u nas przez cały czas była panna Hela Lipowczyk. Która miała narzeczonego w Oświęcimiu i stale wysyłała paczki do niego. Zresztą nie przeżył, nie wrócił.

Pamiętam moją mamę, która nieustannie robiła paczki. Bo jeden brat ojca zginął. Drugi brat ojca, który przeżył, wrócił do Polski, do Wrocławia zresztą. Ale do końca, do wyzwolenia był Oświęcimiu. Był bardzo wysokim mężczyzną, a ważył 37 kilo, jak wrócił. No to sobie wyobrażcie. I pamiętam moją mamę, która nieustannie paczki robiła, wysyłała właśnie tam do [Oświęcimia]. Tak nawiasem mówiąc, potem, grubo później się dowiedziałam, że mama wysyłała paczki także do kolegi swojego ojca, który też był w Oświęcimiu. I po wojnie brat tego kolegi ojca, który zginął w Oświęcimiu, przysyłał pieniądze mojej mamie, bo wiedział, że jest wdową, która ma trójkę dzieci. I tak odwdzieczył się.

Ale taki obrazek zapamiętany – nie zdawałam sobie sprawy, tylko widziałam moją mamę – wiecznie sznurowała te pudła i wysyłane były właśnie do Oświęcimia. I pełno ludzi, którzy byli tam, przyjeżdżali. Tylko jedna ciotka nie przyjeżdżała z Radomia, bo miała kozę, którą wypasała na rowach i nie mogła jej opuścić. Ale jej

synowie, jej mąż – wszyscy przyjeżdżali na wakacje do nas. A ta ciotka musiała z tą kozą być. No i tak. Takie obowiązki.

I tam do końca byliśmy pod Tarnobrzegiem. I tam dosłownie kilka tygodni przed tą wielką ofensywą, która się zaczęła w 1945 r., na początku³¹, do końca byliśmy tam w tym GG pod Tarnobrzegiem. Z tym, że z Wymysłowa tuż przed rozpoczęciem działań przeprowadziliśmy się – to znaczy mama z nami, do takich naszych znajomych do samego Tarnobrzega. Bo powiedzieli, że to niebezpiecznie, żeby sama kobieta została z trójką dzieci na wsi, bo to nie wiadomo, co może być. Tak że u nich siedzieliśmy w tym Tarnobrzegu aż do powrotu do Poznania w kwietniu 1945 r. I tam zresztą mój ojciec został pochowany, dlatego że w 1944 r. – krótko przed tymi działaniami – miał wypadek i koń go po prostu zabił. Bo był jeźdźcem – jeździł zawsze. Był inspektorem, to musiał wiecznie objeżdżać. I zabierał raniutko o 5 czy o 6 rano moją siostrę i razem jeździli konno. Bo ojciec był taki poznaniak, ech. Zresztą był w wojsku niemieckim. No bo do jakiej armii miał należeć, jak mieszkał w Poznaniu? Tylko było niemieckie. Tak że był w wojsku niemieckim, był ranny i to obustronnie, nie mógł ręki wysoko podnieść. Tym niemniej – pływał, wszystko robił. Zmarł w końcu lipca 1944 r. No i potem jeszcze te pół roku byliśmy w Tarnobrzegu do przyjazdu do Poznania.

I tam normalnie działała szkoła, pani chodziła?

No była właśnie prywatna ta panna Hela, która mnie uczyła. A brat starszy chodził dwie wioski dalej, tam była taka pani nauczycielka, bo on był troszkę starszy i robił program gimnazjalny. A my podstawowe [klasy] pierwsza, druga, abc to na miejscu się uczyliśmy. Panna Hela była od wszystkiego.

Ile pani miała lat, jak wojna wybuchła?

Sześć. Akurat skończyłam sześć lat.

Akurat do szkoły trzeba iść.

Nie, bo od siedmiu lat się chodziło. Moja siostra zaczęła już chodzić, chodziła do drugiej klasy, a ja tak czekałam, bo jeszcze byłam ta najmłodsza, to jeszcze byłam w domu. I tak.

No i co – jak wróciłam, jak wróciliśmy do Poznania, to mieszkaliśmy najpierw u takiej ciotki w Poznaniu, na ulicy Małeckiego, mieszkanie blisko dworca. Ale tam przyjeżdżali kuzyni, czwórka dzieci, wszyscy tam zjeżdżali do tej ciotki. Dopiero potem mama znalazła ze swoją siostrą mieszkanie na Sołaczcu – to jest taka willowa dzielnica. I tam mieszkaliśmy. Zresztą jeszcze z babcią, tak zwaną babunią

31 It most likely refers to the Vistula-Oder Offensive, initiated by the Red Army on 12 January 1945.

– bo „babunia” to była mama mamy, a „babcia” – mama ojca. Ale ta babcia zmarła w czasie wojny, tak że jej nie zastaliśmy. Ale babunia się przeprowadziła z nami na tę Litewską. I była tam babunia.

A przed wojną, gdzie mieszkaliście?

W Poznaniu, ulica Kręta.

Czyli wy do swojego mieszkania już nie mogliście wrócić?

Nie. Te dwie kamienice były zburzone. Tak. Na ulicy Krętej, pamiętam, mieszkaliśmy. Pamiętam jeszcze to mieszkanie. Ale akurat to 22 i 24 były [zniszczone]. I niczego już tam nie było. Pamiętam, że były srebra schowane w jakiejś skrytce – wszystko przepadło. Tylko, co mama zabrała ze sobą, to było. A zabrali tylko, co mieli na sobie.

Ale było wiadomo, bo Niemcy, jak to Niemcy, systematycznie ulica po ulicy były wysiedlenia i myśmy wiedzieli, że już niedługo na nas kolej. I potem dawali Niemcy tylko 15 minut i *raus, raus*³². Więc mama była przygotowana na to. Myśmy wszyscy mieli na krzeselkach bieliznę, futerka, co tam trzeba było do ubrania. I tak: mój brat miał na pasku przy płaszczu przewieszoną kankę. Wicie, co to jest kanka – bańka taka na mleko? Tak. Siostra miała nocnik – bardzo potrzebne naczynie. A ja miałam lalkę. Moją ukochaną lalkę, taką szmacianą, która miała doszywaną główkę z takiego celuloиду. No i dlatego to mówię, dlaczego te lalkę miałam. To była byle jaka lalka, specjalnie taka byle jaka, bo ładne zabawki to Niemcy zabierali dla swoich dzieci. A taką szmaciurę to już nie. A co się okazało, jak nas do tego Mielca wieźli, myśmy wylądowali tam gdzieś w jakimś gimnazjum, słoma rozpostarta i tam byli wszyscy z tego transportu. Na jednym piętrze, na drugim – pełno ludzi na tej słomie. A myśmy jechali, „my” to znaczy piątka: rodzice i trójka dzieci i jeszcze dwie ciotki, czyli siostry ojca – bez mężów. Zresztą ojciec się postarał, żeby razem nas z tym transportem zabrali.

No i na tej słomie wszyscy śpimy. Ja się kiedyś budzę rano, o niedobrej godzinie się obudziłam, patrzę, a moja mama z ciotką siedzą i odpruły tej lalce główkę. Ja zaczęłam ryczeć. Oczywiście, bo to moja ukochana lalka, a tu bez głowy. Dopiero wzięła mnie ciotka czy mama na kolana i zaczęła tłumaczyć, że to jest bardzo kochana lalka, bo nas uratowała. Bo się okazało, że odpruta główka, ale w środku były wsadzone pieniądze. Schowane. To się uspokoiliam. Ale przeżycie to było dla mnie. No bo kochana lalka, a tu bez głowy... Takie obrazki.

32 The German phrase ‘*raus, raus*’ can be translated to English as ‘out, out.’ It’s a command to someone to leave or exit a place.

I co się z tą lalką stało?

Miałam ją bardzo długo, ale niestety nie wiem, co się z nią stało. Ale wiem, że tam jeszcze w tym Wymysłowie, tam gdzie mieszkaliśmy na tej wsi, to jeszcze ją miałam, ale... Nie wiem, już potem może jakaś inna lalka przyszła czy coś? Nie, nie, nie pamiętam. Tylko ten obrazek, jak się obudziłam i lalka bez głowy, moja ukochana. Nie wiem nawet, jak miała na imię, no bo przecież musi mieć jakieś imię lalka.

I wróciliśmy – mama z trójką dzieci. Ojciec został tam w Tarnobrzegu na cmentarzu. I zamieszkaliśmy najpierw u ciotki, a potem z siostrą mamy na tym Sołaczcu. Tam blisko był kościół, Akademia Rolnicza miała swoje budynki. No i właściwie cały czas już na tej Litewskiej, na tym Sołaczcu mieszkaliśmy. Jak wróciłam z wysiedlenia, to kończyłam V klasę i potem poszłam do klasy VI, a potem do urszulanek, do gimnazjum³³. Maturę robiłam w liceum w Rogoźnie Wielkopolskim. A siostra chodziła do gimnazjum Zamoyskiej³⁴. No, a jak skończyłam liceum, to potem już na studia do Poznania. Na etnografię.

No właśnie! I czemu na etnografię?

Zupełnie dziwnie. Właściwie ja, tak prawdę mówiąc, to się wybierałam na architekturę. Ale koleżanka powiedziała mi, że właśnie w Opolu znaleźli jakieś naczynia czy coś z XII w. Tak mi się spodobała ta opowieść, że postanowiłam jednak wybrać się na archeologię. Ale jak się dostałam, to to było НКМ – historia kultury materialnej³⁵. Dwa lata pierwsze były wspólne: archeologia i etnografia. I po drugim roku trzeba było się zdecydować, czy na archeologię, czy na etnografię.

I ja poszłam tam na archeologię, ale już bardziej myślałam o etnografii. Tym bardziej że miałam takie dwie koleżanki³⁶, trzymałyśmy się razem, taka trójka

33 Gimnazjum Sióstr Urszulanek (Ursuline Sisters' Gymnasium) – a school in Poznań, established in 1857 at the Ursuline Sisters' Convent. From 1945 to 1952, it operated alongside a high school and kindergarten located at 6 Sporna Street. Learn more at: <http://urszulanki.poznan.pl/historia-szkoly>.

34 II Liceum Ogólnokształcące im. Generałowej Zamoyskiej (General Zamoyska High School number 2) – one of the oldest high schools in Poznań, founded in 1919. It was an all-girls school until 1967, and later became coeducational. Since 1993, the high school has two patrons – Generałowa Zamoyska and Helena Modrzejewska. See more at: <http://zlo.poznan.pl/>.

35 After the Second World War, independent ethnological studies were replaced by the Study of Material Culture History. In 1950, the Department of Ethnography, along with the Department of Archaeology, was incorporated into the structure of the Department of History of Material Culture. See <https://etnologia.amu.edu.pl/os-czasu-historia/>.

36 One of them was further mentioned, Barbara Matuszewska-Kohutnicka, an ethnographer with an interest in non-European ethnography. She worked alongside Magdalena Rostworowska at the Polish Ethnographic Atlas before relocating to the University of Poznań (author's own information).

była. Ja byłam dosyć tęga i ta moja koleżanka też. A trzecia była taki patyczek. I tak mówili: dwie kropki i jeden przecinek. (Boże, co mi się przypominają za głupoty?)

A kto tam wtedy na etnologii, na tej etnografii wykładał?

Tam był profesor [Eugeniusz] Frankowski i pani [Maria] Frankowska – pani adiunkt. Ale kierownikiem katedry był profesor Frankowski. Potem zresztą przyszedł profesor Gajek, którzy się nie lubili. I obrazek też, który pamiętam – no bo to było na ulicy Fredry ta katedra, na drugim piętrze. W jednym korytarzu miał gabinet profesor Gajek, a tu profesor Frankowski. I oni się coś pokłócili, jakaś kłótnia, jakaś dyskusja ostra była, a studenci się podzielili. Jedni byli za Gajkiem [inni za Frankowskim] i tak też naparziali się! Tak, tak, no w każdym razie każdy osobno był.

A pani adiunkt, pani Frankowska była dłużej. Jeszcze u niej pracowała jedna z tych moich koleżanek. Bo po skończeniu studiów dostałam propozycję, żeby się przenieść do Wrocławia, do Atlasu, który prowadził profesor Gajek. Polski Atlas Etnograficzny, PAE PAN. IHKM – tak było: Polski Atlas Etnograficzny Polskiej Akademii Nauk, Instytut Historii Kultury Materialnej.

No i miałam jechać z tą najbliższą koleżanką tu do Wrocławia, bo ona też dostała propozycję. Tymczasem jej mama bardzo ciężko chorowała na serce i była w Poznaniu. Tak że ona powiedziała, że ona nie wyjedzie, bo musi zostać z mamą. No i wobec tego pojechała ta trzecia, ta Basia. Basia Matuszewska-Kohutnicka. Ja jeszcze wtedy byłam Meysnerówna.

Mieszkałyśmy razem na ulicy Szczytnickiej, Szczytnicka 28. I to było takie mieszkanie, które ten profesor Gajek załatwił od jakiegoś lekarza, który się wyprowadzał. Tam były cztery pokoje i to był taki kołchoz, jak mówiliśmy, „kołchoz pod aniołem”, bo od strony ulicy na piętrze między oknami był taka figura anioła. I to było tak: w jednym pokoju mieszkałyśmy my, czyli dwie poznanianki. W drugim pokoju mieszkały dwie krakowianki. I jeszcze potem tam Kwaśniewscy mieszkali, to było małżeństwo. A potem jeszcze w jednym pokoju Magda Meres z Żywca³⁷, ona najszybciej zrezygnowała z tego Atlasu. Ale jeszcze tam mieszkał przez jakiś czas ojciec Jacka³⁸ – Bohdanowicz, Janusz Bohdanowicz³⁹. No też tam, jakiś czas tam mieszkał w tym małym pokoiku.

W ogóle wejście do łazienki było albo przez pokój nasz, to znaczy tej Basi i mój, tak dookoła, albo przez pokój tych państwa Kwaśniewskich. No najczęściej przez

37 Magdalena Meres – ethnologist, employee of the Polish Ethnographic Atlas, and later the Żywiec Museum, served as its director from 1972, the author of publications about the Żywiec region (author's own information).

38 Jacek Bohdanowicz – curator in the Department of Technical Culture of the Ethnographic Museum branch of the National Museum Wrocław (author's own information).

39 Janusz Bohdanowicz – member of the PAE team, from 1972 its head, and from 1988–1998 editor-in-chief, see J. Bohdanowicz, *Janusz Bohdanowicz*, in *Etnografowie i ludoznawcy...*, pp. 19–21).

nasz pokój przechodzili, tak że było takie zasłanianie. No dosyć to było uciążliwe. I potem postanowili (myśmy już się wtedy wyprowadzili) wybić drzwi łóżkiem. Tak że potem były chyba drzwi zrobione w końcu, ale jak ja tam jeszcze mieszkałam, to ciągle przez tę zasłonkę się chodziło.

Ciekawe, co tam teraz w tym mieszkaniu jest? Czy ktoś, kto tam mieszka, wie, że związane jest ono z historią etnografów wrocławskich?

No bo tak się ci etnografowie wszyscy wyprowadzili. Ta pani z Bochni się wyprowadziła, ta z Olszowy też, my obie poznaniańki też się wyprowadziłyśmy...

Ale to wszyscy pracowali w Atlasie? To duża była ekipa?

W Atlasie, tak. Gajek najpierw się przeniósł ze Lwowa do Lublina i jakoś tam krótko był w Lublinie. Tam całą bibliotekę przecież, ileś tysięcy egzemplarzy, całą bibliotekę przeniósł do Lublina⁴⁰. Potem z Lublina do Poznania, a potem z Poznania po jakimś czasie do Wrocławia. Ale pamiętam, jak jeszcze w Poznaniu było. A później we Wrocławiu na placu Nankiera, naprzeciwko tych siostr⁴¹. Nankiera 4, tam na piętrze była Gajka Katedra Słowian, a obok Katedra Etnografii Polski profesora [Adolfa] Nasza⁴². A na drugim piętrze było całe PTL z całą biblioteką. I to wszystko przyjechało właśnie ze Lwowa przez Lublin, przez Poznań. W końcu do Wrocławia. No a potem już pan profesor [Zygmunt] Kłodnicki⁴³ do Cieszyna to zabrał. Tak że takie były losy tego.

No i co tam państwo robiliście? Wszyscy pracowaliście przy tym Atlasie, jaką pani miała funkcję?

No to było kilka osób, asystenci, początkowo zatrudnieni na umowy, dopiero potem na etacie. Pan [Zbigniew] Toroński⁴⁴ był z Poznania, Januszek Bohdanowicz, pani z Olszowy – pani [Magdalena] Meres, ja, pani Barbara Matuszewska – no duża ekipa była.

40 This is referring to the Jan Czekanowski Scientific Library of the Polish Folklore Society.

41 Ursuline Sisters' convent.

42 In 1956, two departments were established in the Department of Ethnography at the University of Wrocław, headed by Dr. Adolf Nasz, and in 1960 they were transformed into two separate departments: the Department of Polish Ethnography (headed by A. Nasz until 1969) and the Department of General and Slavic Ethnography (headed by J. Gajek until 1965, then by A. Godlewski), see H. Wesołowska, *Działalność wrocławskiego ośrodka etnograficznego w okresie xxx-lecia*, 'Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka,' vol. 32, no. 4, 1977, pp. 479-493.

43 Zygmunt Kłodnicki – then President of the General Assembly of PTL, now a retired employee of the University of Silesia in Katowice (author's own information).

44 Zbigniew Toroński – ethnologist, worked at the Polish Ethnographic Atlas, later at the Ethnographic Museum, a part of the National Museum in Poznań (author's own information).

Zajmowaliście się wyjazdami w teren czy opracowaniem materiału?

No opracowywaliśmy mapy. Każdy z nas miał, musiał co roku spędzić dłuższy czas – czasami dwa miesiące, trzy miesiące, miesiąc – w terenie: zbadanie, zbieranie materiałów według kwestionariusza. I potem, jak się wracało, to się to wszystko opracowało. Najpierw w terenie to się pisało notatki byle jak, a potem trzeba było to opracować na poszczególne zagadnienia, bo w jednym roku powiedzmy było rolnictwo do opracowania, potem było jakieś budownictwo czy hodowla, tak że stopniowo te zagadnienia były opracowywane.

To było badanie, było opracowywanie, się jeździło. Właściwie samemu, ale czasami w dwie osoby, tak jak w Kieleckie pamiętam, pojechałam właśnie z tą Basią Matuszewską. Razem pojechałyśmy i ona pojechała na moje trzy wsie i potem ja pojechałam razem z nią na jej trzy wsie, bo razem było różniej i bezpieczniej.

Pamiętam, że kiedyś wysiadłyśmy w lesie. Była stacja i nic więcej. Myśmy wysiadły, pociąg odjechał – a my zostałyśmy same w tym lesie. Zaczęłyśmy iść w jedną stronę – nikogo nie widać. W końcu trafiłyśmy na jakiegoś człowieka, ktoś zbierał grzyby. Spytałimy się go, jak do tej wsi się idzie, a to w drugą stronę akurat było. Ale doszłyśmy, trafiłyśmy do tej wsi. To były rzeczywiście warunki potworne, ja aż się dziwię. No w tej chwili chyba by nie było można wysyłać tak pojedynczych osób, zwłaszcza dziewczyn. Nie wiadomo, co mogło się stać. Myśmy we dwie takie. Ale nam do głowy nie przyszło, że może coś być.

Ale każdy miał swoje wsie do opracowania?

Tak, każdy miał wyznaczone swoje wsie, tam trzy wioski, potem gdzieś następne trzy. Ja głównie brałam tutaj na Dolnym Śląsku, było mi wygodniej, w Zielonogórskim lub na Dolnym Śląsku. Te wiochy sobie wybierałam. A znowu dziewczyny, które mieszkaly w Krakowie, pod Krakowem, to raczej tamte: Beskidy i tak dalej. Więc właściwie w Kieleckim byłam tylko raz. Aha, jeszcze w Lubelskim miałam kiedyś jakieś parę wioch wyznaczonych do opracowania.

I gdzie tam pani nocowała?

Nocowania były różne. Oczywiście szło się właśnie do sołtysa, żeby przydzielił gospodarza do nocowania. No i różnie to bywało. Czasami się nocowało. Czasami – o, właśnie raz nocowałam z córką gospodarza, bo było jedno łóżko.

No ale jakoś mnie się wydaje, że w sumie było bezpieczniej niż obecnie. Już za czasów pracy w Muzeum Etnograficznym często sobie wybierałyśmy z panią Gołubkową wsie tutaj na Dolnym Śląsku. Wiem, że ona często jeździła ze swoim mężem⁴⁵ razem, archeologiem. Ale jak kiedyś myśmy razem były i idziemy, to na nas popatrzyła jakaś pani i mówi: „O, artystki idą!”. Tak nas określiła, że idą artystki. Bo my z blokami jakimiś,

45 Jerzy Gołubkow – archaeologist, worked at the Archaeological Museum in Wrocław (author's own information).

zawsze plecak na plecach, zeszyt do notatek – to wszystko trzeba było mieć, nosić. Ale nie zapomnę tam właśnie w Kieleckiem, Basia przeprowadzała wywiad – czy ja pytałam się, a ona notowała – w pewnym momencie mówi: „Notuj dalej, bo ja nie mogę”. Bo się okazało, że tak ją lubiły pchły, że miała nad trampkami już taki czerwony ślad. Tak ją obzärły, musiała łapać te pchły i mówi: „Pisz dalej, bo ja już nie mogę”.

No i z tych notatek, potem już na miejscu robiło się do konkretnego zagadnienia odpowiedzi na te pytania.

Czy te pytania wymyślał profesor Gajek, tak?

To znaczy on albo i tamtejsi pracownicy, bo i była pani Zosia Staszczak. Tak że te pytania były już opracowane. Myśmy się raczej musieli dostosować. [...]

I jak te wsie dolnośląskie wyglądały?

Wiesz w tej chwili to jest zupełnie co innego.

Od razu mogę wam powiedzieć, że te wsie były inne od tych wsi na wschodzie, oczywiście, bo tu były budynki murowane, piętrowe i w ogóle w tych budynkach były osadzone dwie albo trzy rodziny: na górze i na dole. Jedno podwórze było podzielone: tu jedna rodzina, tu druga rodzina, studnia i tak dalej. Nie to, co na wschodzie, gdzie była każda chałupka, mniejsze gospodarstwo, ale oddzielne. A tu wielkie te budynki, tak że była różnica.

Ale wam powiem jeszcze, jak niedawno byłam we wsi pod Kielcami [...]. W ogóle nie przypominała dawnych wsi. Jest jedna droga, nie ma chałup, nie ma żadnego zwierzęcia, jakiś łysy kot przez ulicę biegnie albo ktoś jedzie rowerem czy z psem. Ale nie to, co dawniej: jest chałupa przy chałupie, droga i tak dalej. Nie, nic z tych rzeczy. Tak że ta wieś dawna przy tej obecnej to zupełnie co innego.

A tu [na Dolnym Śląsku] były budynki murowane, jak mówię, przede wszystkim bardzo często piętrowe, więc były te dwurodzinne, nawet trzyrodzinne podzielone gospodarstwa.

I to też czasami, jak się spotykały rodziny z różnych stron, to też podpatrywały się i pożyczaly sobie coś nawzajem od siebie. A to podglądały się, a to gospodynie jedna drugiej coś dawała, a to jakiś przepis, a to coś. Tak że taka wymiana swoich wiadomości, swoich doświadczeń była zawsze.

Ale oczywiście wiocha... już tą trudno było nazwać „wiocha”, bo się mówiło „wiocha” – „w Kieleckiem wiocha”⁴⁶. A tutaj to były wsie zupełnie inne. Tutaj właśnie wybierałam sobie wsie na Dolnym Śląsku, w Zielonogórskim.

46 The interviewee, while reading the narration together, stressed that the word ‘wiocha’ did not have a pejorative connotation, but was a customary or working term for a village in those days.

A które wsie? Pamięta pani dokładnie, do których najczęściej?

Wiem, że bardzo dużo się jeździło koło Lwówka Śląskiego. Tam miałam tak: wieś po wsi badania robiłam. Ale chciałam powiedzieć, że jeżeli nie zostało wyrzucone, to przecież są w archiwum w muzeum [i w Cieszynie] powinny być te wszystkie nasze takie notatki terenowe⁴⁷.

A ludzie jak przyjmowali etnografów, co tak na wieś przychodzili?

No właściwie dziwnie. I tak nie od razu... chyba myśleli, po co o takie głupoty się pytają? No bo np. [pytaliśmy] tak: jak się woła na kury, na kurczęta, czy „taś-taś”, czy „cip-cip”? Co to za pytania jakies? No, ale oczywiście od tego się dochodziło do innych zagadnień i przy okazji pytania o to, co ze sobą zabierali, co mieli?

Natomiast w trakcie pierwszych badań terenowych, jak już pracowałam w muzeum, myśmy też notowały, co można przywieźć, co można od ludzi pozyskać. Te wszystkie zbiory [w Muzeum Etnograficznym] to są właściwie z naszych pierwszych badań. Myśmy notowały, a potem się jechało samochodem i się przewoziło. To pan Tadeusz Semko⁴⁸, kierowca, który jeździł z nami najczęściej. Pamiętam, taka nyska była albo coś podobnego – w każdym razie tego typu samochodzik.

Ale też różne były sytuacje. To pamiętam, koło Lwówka. Wchodzimy do mieszkania, otwarte było, a tam bardzo ładne meble. Tu jakaś skrzynia, tu szafa piękna, malowana. I wiem, że stamtąd pochodzą jakieś drzwi, które wzięliśmy malowane. Ale trzeba było to kupić, a był tylko jakiś chłopaczek. I mówi: „Nie ma nikogo. Dziadek jest, ale dziadek leży pijany”. „No a babci nie ma?” „A babka też pijana”. No ale w końcu już nie wiem kto, ale ktoś nam ten rachunek podpisał.

A chyba na dwóch rachunkach, pamiętam, to miałam krzyżyki postawione, bo się nie było komu podpisać na tym. Ale jakoś się zbierało i tych właśnie zabytków się sporo przywiozło. Z tamtego okresu najwięcej, które są teraz w muzeum.

Bo potem często się całe kolekcje kupowało albo ktoś przyniósł. Ale takie pojedyncze z terenu to właśnie w tym czasie. Pani Gołubkowa najczęściej właśnie gdzieś tam w Kłodzkie jeździła. Ja miałam cały lwówecki powiat schodzony, zjeżdżony.

47 Some of the extensive PAE materials have been digitized and are available online at the Digital Archive of the Polish Ethnographic Atlas website: <https://www.archiwumpae.us.edu.pl/index.php> (accessed: 30.04.2023). Among other things, it features 9 field photographs taken by Magdalena Meysner (later Rostworowska). By 2024, three more ethnographic collections will appear on the site: PAE questionnaires No. 7 on birth rituals (1969–1976), PAE questionnaires No. 8 on funeral rituals (1969–1977), and unique field photographs by Zygmunt Klodnicki (1960s–1987), see: A. Pieńczak, *Komunikat: Przyznanie dofinansowania na projekt badawczy „Polski Atlas Etnograficzny – opracowanie naukowe, elektroniczny katalog danych, publikacja zasobów w sieci Internet, etap II,”* „Studia Etnologiczne i Antropologiczne,” vol. 19, 2019, pp. 173–175.

48 Tadeusz Semko – the driver of the National Museum in Wrocław, employed after the Second World War (author’s own information).

Potem jeszcze w Zielonogórskiem. I tak – wiocha po wiosce. Wiem, że sama jeździłam albo z nią, albo też pan Kaziu Pudło⁴⁹. On mieszkał w Obornikach. Kazimierz Pudło, on też pewnie na jakichś dokumentach jeszcze występuje, bo też badania prowadził. Jeszcze jacyś studenci byli angażowani specjalnie do badań na jakieś umowy po prostu. Ale te badania atlasowe to były systematycznie prowadzone: temat po temacie, pamiętam.

I jak długo w terenie się siedziało – tak miesiąc ciągiem u tych gospodarzy?

Jak ktoś sobie zorganizował. Trzeba było tam powiedzmy miesiąc spędzić w tym terenie. I na wieś miało się trzy dni właściwie – ale zależy jaka wieś. No ale trzeba było też dojazd do tego doliczyć. Jeżeli się miało od stacji kolejowej do wsi – stacja kolejowa, powiedzmy, Przemków, a wiocha się nazywa Przemkowice, ileś kilometrów od tej stacji do wiochy, to się 30 groszy za kilometr dostawało. Nie było to dużo, ale się zbierało te grosze. Bo za 10 km już było 3 zł. I tu, w tym Atlasie byłam do 1959 r. Od 1955⁵⁰.

W 1959 się zatrudniłam w muzeum, zresztą też przez panią Gołubkową, bo pan [Leszek] Itman ją zatrudnił i spytał: „Nie ma pani kogoś jeszcze?” A ona mówi: „Mam koleżankę”. No to cyk i ja wskoczyłam też do muzeum. Tak że był pan Itman, pani Ewa Jęczalik, pani Gołubkowa i ja. Byliśmy w czwórkę przez parę lat. To była taka załoga, a potem się to powiększyło. No a teraz to same widzicie.

W muzeum była lepsza praca niż przy tym Atlasie?

Nie trzeba było tak dużo w terenie być, gdzieś jeździć po całej Polsce. Tylko sobie człowiek wybierał te wiochy do badań. I tam, w muzeum, jakoś jednak mnie to skusiło. Jakoś więcej satysfakcji było, że się zbierało, że tu się przywoziło i taki był od razu efekt tego. Tego, co się przywoziło, co się przebadano. Spotkania z tymi ludźmi.

Ale opowieści tych ludzi też. Oczywiście trzeba było się dowiedzieć w miarę możliwości o tych zabytkach. Jak się wzięło, skąd to jest? A co to? A do czego? Jak się nazywało i tak dalej.

A pani doktor pamięta, jak zaczęły się tworzyć działy, jak to było, że się podzieliło, że tutaj dział stroju, ceramiki, folkloru?

Tak, no właśnie... pani Gołubkowa zawsze miała takie tendencje, zainteresowania, że folklorem się interesowała, a ja poszłam w kulturę materialną, w budownictwo.

49 Kazimierz Pudło – PhD in humanities, retired academic lecturer in Wrocław and Zielona Góra, author of research on national minorities, including Greeks and Macedonians (author's own information).

50 See Z. Kłodnicki, A. Pieńczak, J. Koźmińska, *op. cit.*, p. 28, table 1.3: *Pracownicy etatowi i sezonowi Zakładu PAE (lata 1954–1973)*.

Badałyśmy też Wrzosa⁵¹ – taka wieś Wrzosa, kawałek za Wołowem. To była bardzo ciekawa wieś. Polecił nam ją właśnie pan Itman. I tam robiliśmy badania, przy czym ja się skupiałam na budownictwie, a ona na folklorze i pożywieniu.

Byli tam ludzie z Polesia. Cała wiocha zasiedlona przez Poleszuków. Ja ich nawet nie zawsze rozumiałam. Marysia była świetna, bo ona pochodziła z Wileńszczyzny. I ja czasami nie rozumiałam tych bab, co one mówią, bo one tak zaciągały. Czasami musiałam szukać pomocy u Marysi, co one mówią.

I pamiętam, że był też taki... ja jeszcze nawet chyba zrobiłam zdjęcie. Bo oni jak przyjechali, to były na wsi te studnie, takie pompy. Oni to zlikwidowali, bo to jest niezdrowa woda, bo to jest żelazo i założyli sobie te żurawie takie. Nawet nie wiem, czy jeszcze jest, pamiętam, że robiłam zdjęcie, w muzeum powinno być.

I był też taki przysiółek – Kretowice pod Wrzosami. Ja też tam trafiłam i pamiętam, że byłam w jakiejś chałupie i tam był taki piec: tu było palenisko, że się gotowało, a oprócz tego było zrobione takie miejsce, gdzie spało się na tym piecu, taki zapiecek. I tam były nawet takie stopnie, żeby można było wejść. Ja mówię: „Po coście to zrobili?”. „No a gdzie by babka spali?”. No tak że to miejsce specjalnie dla babci zrobiono. I babka tam chodziła. Pamiętam to. A pod piecem była taka wnęka i tam jeszcze kura z kurczakami siedziała. Czyli to był niby normalny dom: pokój z kuchnią, ale było zrobione według dawnego przyzwyczajenia: tu babka śpi, tu kury są. No więc tak, że przeniesione były tu [te zwyczaje]. „A gdzie by babka spali?”. Ale to tego nie zapomnę.

W tym muzeum dotrwałam aż do emerytury. Różne osoby się przewijały. Pan Itman był. Potem pan Itman został dyrektorem Muzeum Narodowego, przeszedł tam. A tu jakiś czas była kierownikiem pani Ewa Jęczalik, ale też ją wzięli do Muzeum Narodowego, do działu oświatowego i tam była kierownikiem. Tak że tu w etnografii została pani Gołubkowa i ja, no już Jacek Bohdanowicz chyba przyszedł, no i potem przyszła Hania Golla, Dorota [Jasnowska]⁵² i inni.

A jak powstały te działy? Trudno powiedzieć. Według jakichś zainteresowań właśnie chyba się działo... Trochę Itman też tam przydzielał, że musimy się czymś zająć. On wynalazł te Wrzosa, żeby się badania tam odbywały. No a potem myśmy sobie wybierały. Ja wybrałam Lwówek, Marysia Gołubkow – Kłodzko. Do takich szczegółowych badań – powiat po powiecie. W tym czasie jeszcze – początek lat 60. byliśmy nastawieni na gromadzenie zbiorów, na zbieranie tych zabytków. Wszystko, co jest w tej chwili muzeum, to właściwie pochodzi z tamtego okresu.

51 Wrzosa (near Wołów) is one of the so-called research points of the permanent PAE network, see among others: A. Pieńczak, *Obrzędowość rodzinowa na Górnym Śląsku...*, annex 1, p. 197.

52 Both still work at the museum.

I to te głównie rzeczy przywiezione.

Głównie przywiezione.

Bo kiedyś, na samym początku to właściwie chodziło o badanie polskości tych ziem i tak dalej. Dopiero Itman zauważył, że trzeba przecież też zwrócić uwagę na to, co zostało przywiezione po 1945 r., że nie tylko ta chałupa, która stoi, ale to, co się działo wewnątrz i ci ludzie, którzy przyjechali. Ta nowa kultura, która, nałożyła się na tę starą, na tę dawną. I w związku z tym właśnie w 1965 r., na tej bazie powstała pierwsza duża wystawa *Kultura wsi dolnośląskiej 1945–1965*⁵³. Bardzo ładną recenzję napisał doktor Błaszczuk z Poznania o tej mojej wystawie właśnie. Podkreślił, że to pierwsze takie zwrócenie uwagi na to wszystko, co się [po wojnie] stało. Bo tutaj była ta pierwsza wystawa, to ja tę wystawę robiłam, poszczególne sale były poświęcone różnym grupom osadniczym. A to sala wileńska, to sala poleska, wołyńska i tak dalej. Poszczególne zbiory, zabytki.

A pamiętam też, jak opowiadaliście z panią Marysią [Gołubkow], że po tej wystawie ludzie wam zaczęli przynosić rzeczy, że zobaczyli, co was interesuje i to zbieracie. Też tak zadziałała ta wystawa?

Tak, tak. Albo była jakaś wycieczka ze szkoły gdzieś spod Wrocławia, a to oni powiedzieli, że to tam widział rzeczy ze swojej wsi, swojej rodziny i to szło tak dalej. Tak że zaczęli właśnie przynosić. Taki był też efekt, że się powiększyły nasze zbiory, bo te niejako przychodziły do nas, a nie tylko to, co myśmy przywieźli. Ale ludzie przywozili. Wszystko z różnych dziedzin, bo i hafty, i cepy, i stępy. No – wszystko, co się dało.

Bo jak wyglądała wtedy wystawa stała w muzeum?

To była pierwsza taka duża wystawa, wcześniej były tylko cząstkowe. Było malarstwo na szkle, to pani Ewa [Jęczalik] zrobiła⁵⁴, sztuka nieprofesjonalna⁵⁵, no jeszcze były jakieś [wystawy].

53 The curator was Magdalena Rostworowska.

54 This is about the touring exhibition *Śląskie malarstwo ludowe na szkle* (Silesian Folk Painting on Glass).

55 Exhibitions: *Polska sztuka ludowa* (Polish folk art, 1948 and 1952–1953), *Dawna śląska sztuka ludowa* (Old Silesian folk art, 1949), *Kultura wsi dolnośląskiej* (Culture of the Lower Silesian countryside, 1953). The collection of non-professional art was started on the initiative of Ewa Jęczalik.

Albo była wystawa stała zaprojektowana przez Hasiora⁵⁶, prawda?⁵⁷ Właśnie – jak to się stało, że to powstało?

To jest zasługa pani Jęczalik, że go dorwała, namówiła, żeby zrobił [wystawę]. I to nam się wydawało dziwne, bo on nam przedstawił projekty tutaj, że tu zawiesi radło czy pług. Czy on zwariował, że radło będzie wieszal? Przecież radło czy pług musi być na ziemi, musi orać. A tymczasem on sobie wymyślił, że on to powiesi, ale zrobi na całą ścianę wielkie zdjęcie zaoranej ziemi. Tak że to radło czy ten pług będzie wisiał na tle tej zaoranej ziemi i nie musi stać na podłodze, żeby orać. Miał taką wizję. I on zostawał czasami wieczorem. Nie wiem, czy nawet nie na noc, bo on właśnie lubił sobie pracować sam. I teraz był kłopot, no bo czy ktoś ma z nim być, czy jego zostawić samego? A on lubił pracować samotnie. Hasior.

No w pierwszej chwili wydawało nam się zupełnie dziwne. No właśnie, jak powieszenie tego radła. Ale w sumie dobre – ludzie chwalili, że to jest jakaś taka oryginalna sprawa. Nie tak, jak zawsze: gabloty poustawiane równo jedna za drugą tylko wprowadził takie życie w te mury, w te ściany muzealne.

A oprócz tej wystawy stałej były robione wystawy czasowe też. Było tak, że jak ta duża wystawa była, właśnie ta moja na dwudziestolecie 1945–[19]65, to na parterze była wystawa przedmiotów miejscowych tu zastanych; na pierwszym piętrze było to, co zostało przywiezione, w poszczególnych salach, jak mówiłam: tu Wołyń, tu Polesie. A na drugim piętrze była pokazana wieś współczesna. Takie było założenie. Czyli to, co dzisiaj jest właśnie – głównie folklor i tak dalej, coś z obrzędów. Po tym został zlikwidowany parter i tam były wstawy czasowe. A to ceramika, a to kiermasz. To pani Gołubkowa wymyśliła, że co roku był kiermasz pisanek i palm. Jeszcze wtedy nie było tak łatwo dostać palmę czy pisanek. To w sobotę przed Niedzielą Palmową, bo w Niedzielę Palmową w Opolu, w Bierkowicach był wielki kiermasz. W końcu myśmy przesunęły na sobotę przed niedzielą, ale było tylu chętnych, że już na tym podwórzu na Kazimierza Wielkiego ustawiały się kolejki, bo to o 11 się otwierało. Godzinę przed tym było pełno ludzi, żeby się dostać, żeby coś kupić, najładniejsze wybrać.

A czy jak robiliście wystawę, to można było mówić, że przed wojną to był niemiecki Śląsk? Nie zaznaczało się po prostu. To jest ze Lwówka, a to jest z Kłodzka. A nikt nie mówił, czy ten Lwówek czy Kłodzko był niemiecki czy coś takiego. Z Kłodzka. Spod Kłodzka. Spod Lwówka. Ze Zgorzelca. Coś takiego.

Inna rzecz, że na tej wystawie, ja zrobiłam taką dużą wystawę, były kierunki, skąd ludzie przyjeżdżali na Dolny Śląsk. I z Wileńszczyzny. I z Podola. I wiem, że było na dole coś, Itman chciał, żeby „Ukraina” napisać. Ja mówię, dlaczego Ukraina? Lepiej geograficzne określenia, że to z Podola, a to z Polesia. I tak na tym

56 Władysław Hasior (1928–1999) – Polish artist, sculptor, painter, and scenographer.

57 Exhibition *Dawna wieś dolnośląska* (Former Lower Silesian village, 1971–1976).

zostało, żeby nie było, że to jest z ZSSR czy coś takiego tylko. I żeby było wiadomo, że ta stępa to jest z Podola, a te ciuchy czy skrzynia, czy tak dalej, że to stamtąd. Żeby unaocznić ludziom, że to wszystko to jest taka, no nie zbieranina, bo to może nieładne określenie, ale w każdym razie przywiezione z różnych stron. To się wszystko tu spotkało: i ludzie, i sprzęty, narzędzia. Jak ja to określiłam w swoim artykule, że przywieźli bagaż kulturowy⁵⁸.

Zebrania PTL-u były w katedrze albo w muzeum. I pamiętam, że kiedyś zrobiliśmy takie zebranie w muzeum właśnie wszystkich członków PTL-u i zrobiliśmy sobie Wigilię taką. I każdy miał obowiązek przynieść jakąś potrawę ze swojego terenu. Tam były jakieś potrawy ze Śląska, przywiezione były uszka. Wiem, że były trzy zupy – dwie zupy rybne i barszcz. A ja robiłam makiełki. A makiełki to są takie wielkopolskie. Bo [u mnie] nigdy nie robiło się kutii.

A jak się pani Wrocław podobał w porównaniu z Poznaniem?

No ja przyjechałam, jak mówię w 1955 r., to jeszcze wiem, że mieszkaliśmy na Szczytnickiej. Ze Szczytnickiej do przystanku przy moście Grunwaldzkim to szło się tam bokami, tam, gdzie teraz jest uniwersytecki kampus, to jeszcze były ruiny. Ja mam jeszcze jakieś zdjęcie: siedzę na jakichś takich kamieniach czy ceglach, czy coś takiego, tak że dosyć tego było. Na ulicy Szczytnickiej jeszcze tramwaju nie było.

Ale mąż, który przyjechał kiedyś wcześniej, tak sobie w ogóle zobaczyć Wrocław, bo też był z Poznania, studiował w Poznaniu, przyjechał z kolegami. To mówił, że w ogóle to było pełno gruzów i szło się środkiem ulicy. Chciał dojść do katedry. Tam od strony placu Grunwaldzkiego to szło się między takimi wałami gruzu. Ale już jak ja przyjechałam, to Wrocław był mniej więcej normalny. Chociaż też pełno było kamienic jeszcze dziurawych.

Tak że ja tych pierwszych czasów zaraz po wojnie to nie pamiętam. Przyjechałam już 10 lat po wojnie, to już było i uprzątnięte, i wywiezione – cegły oczywiście do Warszawy. Przecież wywozili masowo do Warszawy cegły z Wrocławia.

Ale pamiętam, że jak przyjechałam tutaj, to co tydzień na niedzielę wracałam do Poznania. Biegiem, bo to właściwie do 16.00 się pracowało w Atlasie. To się urywałyśmy 15 minut wcześniej i biegiem na dworzec, żeby zdążyć na pociąg do Poznania. Właśnie pamiętam z Basią, z tego placu Nankiera ukosem pędziłyśmy,

58 Magdalena Rostworowska took up the subject of the baggage of experience and the meeting of cultures, the processes of assimilation and integration of the settlement group and the brought material heritage, among other texts: M. Rostworowska, M. Macewicz-Gołubkow, *Z badań nad przemianami kulturowymi w dolnośląskiej wsi Wrzosey*, 'Roczniki Etnografii Śląskiej', vol. 3, 1967, pp. 49–90; M. Rostworowska, *Zderzenie kultur na Dolnym Śląsku*, in B. Bazielić (ed.), *Kultura ludowa sercem Śląska*, Wrocław 1988, pp. 161–172; *eadem*, *Nowi osadnicy*, in Z. Kłodnicki (ed.), *Dziedzictwo kulturowe Dolnego Śląska*, Wrocław 1996, pp. 261–295.

żeby dorwać pociąg. Ale co tydzień się wracało. Tak że właściwie ciągle uważaliśmy, że Poznań jest naszym miastem, a nie Wrocław.

I kiedy to się zmieniło?

No trudno... nie pamiętam jakiejś granicy, ale im dłużej się siedziało, tym bardziej się zagnieździło.

No jak sobie pomalowałyśmy pokój razem. Siedziałyśmy na piecu, wysoko, takim wysokim piecu – siedziałyśmy i malowałyśmy. Ale to trochę trwało. No co myśmy tam przywiozły? Ona miała jakiś tapczan, ja miałam łóżko składane i tyle. I kupiłyśmy sobie jakiś stolik czy coś, żeby było. A pan (Toroński chyba) zrobił nam stół w kuchni, bo nie było niczego, żadnych mebli. Taki krzyżak, blat i to był nasz stół w kuchni.

A w ogóle miałyśmy centralne ogrzewanie, które było dla naszego mieszkania i na parterze. Dwa mieszkania na parterze były. Ale się ogrzewało koksem i ten koks był w piwnicy. Ale do piwnicy to zawsze szłyśmy we dwie. Ja szłam pierwsza, tupałam, żeby szczury się rozbiegły. Bo ona się bała sama chodzić, mówi: „Chodź, idziemy do piwnicy razem”. Wrocław był strasznie zaszczurzony. Tak jak i zresztą po powodzi⁵⁹.

[...]

Czy zbiory Muzeum Etnograficznego były zagrożone powodzią?

Mówiło się, że jest zagrożenie, ale na szczęście całe śródmieście było uratowane decyzją prezydenta Zdrojewskiego⁶⁰. Ale mówiło się, zwłaszcza żeby z piwnicy wynieść. Bo w piwnicy były magazyny. Ale na szczęście udało się.

A jakie były trudne momenty działalności muzeum?

Wie pani, że nie potrafię wskazać specjalnie. To była normalna praca: były wyjazdy badawcze, były opracowywania zbiorów, wystawy, wycieczki.

Myśmy zawsze były oddziałem, więc te wszystkie sprawy personalne, księgowość to załatwiało Muzeum Narodowe. A myśmy byli oddziałem, troszeczkę na uboczu. Nie zapomnę, jak był stan wojenny i muzeum było nieczynne, zamknięte. Wszystko było tajne, wszystko było poufne. Wychodzimy, a jakieś polecenie służbowe czy coś, koperta z przesyłką – wsunięta pod drzwi. I to było też bardzo ważne pismo.

Chyba największy kryzys był, jak trzeba było przenosić się do tej nowej siedziby⁶¹.

No ale to już mnie nie było. Przenieść to wszystko. Ja współczułam. Bo to przeniesienie to jest straszne. Zabytki, wystawy, magazyny, spakować, przenieść. Podzielić jakoś,

59 The flood of 1997, which inundated many districts of Wrocław.

60 Bogdan Zdrojewski – president of Wrocław from 1990 to 2001.

61 This is about the current location on 111-113 Romualda Traugutta Street.

zaprojektować, jak to ma być! Ja nie byłam nigdy w tym budynku przedtem, jak to jeszcze nie było muzeum. Dopiero, jak już wszystko było ustalone: kto gdzie siedzi, gdzie jest jakiś magazyn. Ja nie uczestniczyłam w tym zupełnie. Potem przychodziłam, jak już miałam jakieś zajęcia ze studentami.

A jak pani ocenia te przenosiny? Jak ma się jakoś do odbioru muzealnego? Bo ja nie znam wcześniejszego wyglądu.

Wcześniejszej siedziby tam, na Kazimierza⁶²? Zupełnie coś innego... Bo wiecie, gdzie to było? To skrzydło, jak się wchodziło po prawej stronie. Wysokie piętra. Na parterze były dwie sale, to było na wystawy czasowe. Na pierwszym piętrze najpierw miał gabinet pan Itman. Potem przez jakiś czas, jak była ta wystawa duża, to gabinety były zlikwidowane. A potem ja tam miałam w tym pokoju, takim kafelkowym, miałam swoją siedzibę. No i wystawy. No kręciło się – z rozpędu się robiło to wszystko. Już nie było badań terenowych, już opracowywało się to, co na miejscu było. To, co ludzie przywozili.

Do kiedy były badania terenowe? Do tego 1965?

Tak, to najwięcej było badań terenowych do tej wystawy. Ale potem jeszcze się jeździło w teren. Z tym, że już nie tak na długie takie wyjazdy, że na kilka tygodni czy dni. Tylko takie wypadki raczej jednodniowe, dwudniowe. Takie stacjonarne. A te penetracyjne to były wcześniej. No bo chodziło o pozyskanie tych zabytków.

A ja mam jeszcze pytanie do wcześniejszych czasów: ilu było studentów na etnografii tam w Poznaniu?

W Poznaniu? Dwa pierwsze lata zawsze były łączone, wspólne. A potem – to już nie wiem. Kilkanaście osób, nieduża była grupka, naście. Potem chyba było nawet mniej niż 10, bo jak do magisterki przystępowaliśmy, to było mniej niż 10 osób. Bo duża grupa do archeologii była, a do etnografii niewielka.

Na jaki temat pani doktor pisała magisterkę?

Magisterkę to jeszcze było u profesora Frankowskiego. To on wymyślił dla wszystkich studentów [temat]: „Kultura materialna Wielkopolski” i każdy miał jakąś inną [część]. Ja wiem, że miałam Bydgoszcz. Potem ktoś miał Inowrocław i takie poszczególne regiony. I to było mniej więcej według jednego schematu. Najwięcej było materiału do budownictwa. To każdy zaczynał pierwszy rozdział: budownictwo. A ja się wyłamałam i mówię, przecież podstawą jest żywienie. Tak że pierwszy rozdział miałam te podstawy. Bo powiedziałam: najpierw ktoś musi coś jeść, a potem dopiero myśli, gdzie ma mieszkać. I tak się wyłamałam.

62 The museum's previous location was at 35 Kazimierza Wielkiego Street, in the left wing of the Royal Palace in Wrocław.

A co pani mama powiedziała na tę etnografię, archeologię? To był jakiś temat w rodzinie? Mama chciała rzeczywiście, żebym raczej na tę architekturę zdawała, bo to było coś takiego [konkretnego]. Ale nie, nie miała nic przeciwko temu.

Ale ja w ogóle bardzo źle się czułam. Na pierwszym roku. To było tak odmienne od tego, co było w szkole, że jakoś się nie mogłam znaleźć i wiem, że na pierwszy semestr to miałam same tróje. Okropnie, ale potem się jakoś odbiłam od tego.

I w końcu się zdecydowałam jednak na tę etnografię, a nie archeologię. Mama nie miała żadnych sugestii do mnie potem, już jak się zdecydowałam. Potem już sobie znalazłam właśnie te koleżanki, przyjaciółki, psiapsiółki. Tak że to wszystko było, szło swoją drogą. A na zakończenie studiów dostałam list od Gajka i było napisane właśnie „Wielce Szanowna Pani”. Pierwszy raz mi się coś takiego zdarzyło. I propozycja, żeby pracować w tym Atlasie. No więc zadecydowałam natychmiast, że tak i wyjechałam z tą koleżanką.

Najpierw mieszkaliśmy w takim pokoju, u takiej pani Kulawcowej, to jest tam, gdzie była sama siedziba Atlasu. W takim pokoiku jakimś, bo jeszcze nie było tego mieszkania na Szczytnickiej.

A gdzie była ta siedziba?

Atlasu? Na rogu placu Nankiera i to była Nożownicza chyba. Róg. Na samym rogu. Duży, ogromny pokój na samym narożniku i to było właśnie ta siedziba Atlasu. Tu było jedno biurko, drugie biurko. W tej dużej sali było kilka stanowisk i każdy swoją tam skrzyneczkę, miał papiery i tam opracowywał zagadnienia. A potem się szło do pokoju obok, do siedziby pana profesora Gajka, żeby omówić, co się zrobiło.

Profesor Gajek był namiętym palaczem i stale palił papierosy. Wiem, że paliła też jeszcze pani Gołubkowa, która, jak ja już pracowałam w Atlasie, była jeszcze studentką i chodziła na zajęcia. I tam były tylko cztery osoby, które studiowały, miały zajęcia. I profesor w czasie wykładów lubił palić papierosa i kładł sobie na popielniczkę papierosa. A ta Marysia, która siedziała obok, też paliła i ona sięgnęła kiedyś i się zaciągnęła z tego profesorskiego papierosa. No bo to wszystko się odbywało przy jednym stole. Nie tak tu katedra, tam studenci.

No, jak to powiedzieć [profesor Gajek] zbierał studentów, ekipę sobie montował. Tak że było z Krakowa parę osób i z Poznania. No bo gdzie były zajęcia etnografii? Kraków, Wrocław, Warszawa, nie wiem, czy Łódź też miała katedrę etnografii? Nie, jeszcze chyba nie. Tylko Warszawa, Poznań i Kraków. Tak że z tych ośrodków były osoby. No najwięcej z Krakowa i my dwie poznanianki się znalazłyśmy. A jedna pani była, też kończyła w Krakowie, ale pochodziła z Białostockiego. I ona tak bardzo ładnie wymawiała „ł”. I my pytałyśmy: „Halinko, powiedz, gdzie ty mieszkasz?”. Ona na to: „Sokoły, powiat Lapy, województwo Białystok”. I ja to oczywiście nieładnie mówię, ale ona to *el* takie wymawiała. I myśmy czasami ją naciągały: „Halinko, powiedz, gdzie mieszkasz?” „Sokoły, powiat Lapy...”. A my poznanianki wymawiałyśmy twardo: Sokoły, powiat Lapy.

To Gajek też mówił: „Wy mówicie ławka, a ja mówię lawka”.

Tak, czyli te różnice były widoczne.

To się słyszało, tak. Czuło się, skąd kto jest.

A czy były jakieś dyskusje? O etnografii, w jaką stronę powinno to iść?

To może na tych zebraniach PTL-owych. Jak było jakieś zagadnienie omawiane, to wtedy tak.

A, czyli na tych zebraniach były referaty też?

Tak, były jakieś referaty, ktoś coś omawiał, czy coś takiego. Wiesz, na początku były jeszcze takie zebrania, ale to w Poznaniu, w Muzeum Archeologicznym na Mielżyńskiego. I tam jeszcze [Jan] Czekanowski też przyjeżdżał. Czekanowski, który też palił papierosy, i tak palił i zasypiał, a ten papieros już... popiół mu spadał... i studenci nie wiedzieli, czy popielniczkę mu podstawić. Wydawało się, że śpi, ale słuchał tego, co kto mówi. I tu nagle się odzywa: „A gary?”. Chodziło o to, że wędrowni, ludzie wędrowali, zabierali różne sprzęty ze sobą i on się upomniał: Aa gary?”. Tu papierosa palił, a tu „A gary?”.

[pauza]

Tak że takie były obrazki. Żeście wyzwoliły takie wiadomości, wspomnienia. Pani mówiła, że jeszcze mam coś o sobie, opowiedziałam, to już, chyba. Bo mówię, jak wróciliśmy z tego wysiedlenia, to już w Poznaniu zamieszkaliśmy tam na swoim, w takiej dzielnicy willowej. No potem chodziłam najpierw do Dębowca do urszulanek, potem do liceum, potem na studia, tak że jakoś te lata przeleciały.

Bibliography

- Appadurai A., *Modernity at large: cultural dimensions of globalization*, Minneapolis 2010.
- Bar J., Czekanowska A., Jan Czekanowski, in E. Fryś-Pietraszkowa, A. Kowalska-Lewicka, A. Spiss (eds.), *Etnografowie i ludoznawcy polscy: sylwetki, szkice biograficzne*, vol. 1, Kraków 2002, pp. 52–56.
- Berendt E., *Historia 1945–2004*, in E. Berendt (ed.), *Etnograficzne didaskalia. Muzeum Etnograficzne we Wrocławiu i kultura dolnośląska*, Wrocław 2019, pp. 16–61.
- Bohdanowicz J., Janusz Bohdanowicz, in E. Fryś-Pietraszkowa, A. Kowalska-Lewicka, A. Spiss (eds.), *Etnografowie i ludoznawcy polscy: sylwetki, szkice biograficzne*, vol. 1, Kraków 2002, pp. 19–21.
- Bohdanowicz J., Sokołówna W., *Etnograficzne prace atlasowe w Europie*, 'Etnografia Polska,' vol. 24, 1990, pp. 139–158.
- Davies N., Moorhouse R., *Microcosm: portrait of a Central European city*, London 2003.
- Demshuk A., *Reinscribing Schlesien as Śląsk: Memory and Mythology in a Postwar German-Polish Borderland*, 'History and Memory,' vol. 24, no. 1, 2012, pp. 39–86.
- Derejczyk M., *Muzealnicy w terenie*, E. Berendt (ed.), *Etnograficzne didaskalia. Muzeum Etnograficzne we Wrocławiu i kultura dolnośląska*, Wrocław 2019, pp. 108–113.
- Fryś-Pietraszkowa E., Kowalska-Lewicka A., Spiss A. (eds.), *Etnografowie i ludoznawcy polscy: sylwetki, szkice biograficzne*, vol. 1, Kraków 2002.
- Halicka B., *The Polish wild west: forced migration and cultural appropriation in the Polish-German borderlands, 1945–1948*, New York 2020.
- Kałwa D., *Herstoria mówiona w Polsce. Kilka uwag o feministycznych projektach oral history*, 'Wrocławski Rocznik Historii Mówionej,' vol. 11, 2021, pp. 8–21.
- Kabat I., Zofia Staszczak, in A. Spiss, J. Święch (eds.), *Etnografowie i ludoznawcy polscy: sylwetki, szkice biograficzne*, vol. 4, Wrocław 2014, pp. 231–234.
- Klimaszewska J., Kazimierz Moszyński, in E. Fryś-Pietraszkowa, A. Kowalska-Lewicka, A. Spiss (eds.), *Etnografowie i ludoznawcy polscy: sylwetki, szkice biograficzne*, vol. 1, Kraków 2002, pp. 209–214.
- Kłodnicki Z., Kowalska-Lewicka A., Józef Gajek, in E. Fryś-Pietraszkowa, A. Kowalska-Lewicka, A. Spiss (eds.), *Etnografowie i ludoznawcy polscy: sylwetki, szkice biograficzne*, vol. 1, Kraków 2002, pp. 106–110.
- Kłodnicki Z., Pieńczak A., Koźmińska J., *Polski atlas etnograficzny. Historia, osiągnięcia, perspektywy badawcze*, Katowice 2017.
- Kubica-Heller G., Majbroda K. (eds.), *Obserwatorki z wyobraźnią. Etnograficzne i socjologiczne pisanstwo kobiet*, Wrocław 2014.
- Kuciel-Frydryszak J., *Służące do wszystkiego*, Warszawa 2018.
- Macewicz-Gołubkow M., Rostworowska M., *Z badań nad przemianami kulturowymi w dolnośląskiej wsi Wrzosey*, 'Roczniki Etnografii Śląskiej,' vol. 3, Wrocław 1967, pp. 49–90.
- Madejska M., *Aleja Włókniarek*, Wołowiec 2019.

- Moszyński K., *Atlas kultury ludowej w Polsce*, vol. 1, Kraków 1934.
- Moszyński K., Klimaszewska J., Bytnarówna M., *Atlas kultury ludowej w Polsce*, vol. 2, Kraków 1935.
- Pieńczak A., *Komunikat: Przyznanie dofinansowania na projekt badawczy "Polski Atlas Etnograficzny – opracowanie naukowe, elektroniczny katalog danych, publikacja zasobów w sieci Internet, etap II,"* "Studia Etnologiczne i Antropologiczne," vol. 19, 2019, pp. 173–175.
- Pieńczak A., *Obrzędowość rodzinowa na Górnym Śląsku (izolacja położnicy)*. *Polski atlas etnograficzny i Atlas der deutschen Volkskunde w perspektywie porównawczej*, Katowice 2016, pp. 25–27.
- Pieńczak A., *Specyfika materiałów źródłowych Polskiego atlasu etnograficznego*, in H. Rusek, A. Pieńczak (eds.), *Etnologiczne i antropologiczne obrazy świata – konteksty i interpretacje. Prace ofiarowane Profesorowi Zygmuntowi Kłodnickiemu w 70. rocznicę urodzin*, Katowice 2011, pp. 41–61.
- Pieńczak A., *Metoda etnogeograficzna w badaniach atlasowych ośrodka wrocławskiego i cieszyńskiego – kontynuacja i zmiana*, "Zeszyty Wiejskie," vol. 16, no. 55, 2011, pp. 154–167.
- Rostworowska M., *Z badań nad kulturą reemigrantów polskich z Rumunii na Dolnym Śląsku*, "Zeszyty Etnograficzne," vol. 1, Wrocław 1963, pp. 104–126.
- Rostworowska M., *Współczesne pasterstwo na Dolnym Śląsku u reemigrantów z Bukowiny rumuńskiej*, "Roczniki Etnografii Śląskiej," vol. 4, Wrocław 1972, pp. 147–157.
- Rostworowska M., *Zderzenie kultur na Dolnym Śląsku*, in B. Bazielińskich (ed.), *Kultura ludowa sercem Śląska*, Wrocław 1988, pp. 161–172.
- Rostworowska M., *Nowi osadnicy*, in Z. Kłodnicki (ed.), *Dziedzictwo kulturowe Dolnego Śląska*, Wrocław 1996, pp. 261–295.
- Staszczak Z. (ed.), *Słownik etnologiczny: terminy ogólne*, Warszawa, Poznań 1987.
- Thum G., *Uprooted: how Breslau became Wrocław during the century of expulsions*, Oxford 2011.
- Urbanik-Kopec A., *Chodzić i uśmiechać się wolno każdemu: praca seksualna w XIX wieku na ziemiach polskich*, Warszawa 2021.
- Wesołowska H., *Działalność wrocławskiego ośrodka etnograficznego w okresie xxx-lecia*, "Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka," vol. 32, no. 4, 1977, pp. 479–493.
- Wesołowska H., *Adolf Nasz*, in E. Fryś-Pietraszkowa, A. Kowalska-Lewicka, A. Spiss (eds.), *Etnografowie i ludoznawcy polscy: sylwetki, szkice biograficzne*, vol. 1, Kraków 2002, pp. 215–217.
- Wrześciński W., Goliński M. (eds.), *Dolny Śląsk: monografia historyczna*, Wrocław 2006.

Summary

Dr Magdalena Rostworowska is an ethnographer and museologist, one of the most important figures who shaped the ethnological society of post-war Wrocław. In her biographical narrative, she recalls her childhood during the Second World War and her ethnographic studies in Poznań, her native city. An important part of her biography is her work at the Polish Ethnographic Atlas in Wrocław – an initiative of the Polish Ethnological Society – and at the Wrocław Ethnographic Museum, where she was one of the very first employees. Rostworowska talks about field research in Lower Silesia, collecting artifacts for the developing museum, as well as important notable individuals of pre-war and post-war Polish ethnology. She situates herself in the cultural and ethnic mosaic of post-war Wrocław. Her research focused on the culture of groups that settled in Lower Silesia after the Second World War. Rostworowska curated the pioneering exhibition at the Ethnographic Museum, *Lower Silesian Village 1945–1965*, which summed up the 20-year presence of Polish ethnographers in the region and broke with the ideologically oriented narration of the Polishness of Silesia.